

ГЕОСТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВ СВІТУ: ОСНОВНІ РІВНІ І ТИПИ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 21–26

Визначено провідні напрями і принципи зовнішньої політики держави. Розглянуто сутність геостратегії, виявлено фактори, що впливають на формування геостратегії держави, проаналізовано геостратегію держав різних порядків. Схарактеризовано основні типи геостратегії держав світу.

Попри офіційно проголошені високі моральні засади міжнародної політики ще й дотепер триває змагання між провідними геополітичними акторами за перерозподіл сфер впливу на світовій арені. При цьому посилюється роль геополітики регіональних держав, а також недержавних геополітичних акторів. Дослідження стратегічних засад геополітики держав є актуальною проблемою теорії і практики міжнародних відносин. Стратегія акторів міжнародних відносин (як правило, держав) у світовому геополітичному просторі має назву геостратегії. Вивченню проблемних питань геостратегії присвячено велику кількість наукових джерел. У більшості праць висвітлюється геостратегія окремих держав світу, при цьому часто спостерігається тенденційний підхід, зокрема намагання обґрунтувати і виправдати експансіоністську геостратегію власної держави.

Під геостратегією часто розуміють прикладну зовнішню геополітику, застосування на практиці теоретичних положень “фундаментальної” геополітики. На думку В. Л. Цимбурського, геостратегія — це вміння перетворювати фундаментальні геополітичні картини світу в цілі і завдання конкретного гравця, забезпечені ресурсами та сценаріями [5]. Українським вченим П. О. Масляком геостратегія визначається як мета держави на міжнародній арені (виживання, збереження, розвиток тощо) — “боротьба за місце під сонцем” [2]. Дж. Паркер трактує геостратегію ширше — як дослідження просторового розподілу сухопутної, морської та повітряної сил та їх взаємозв’язків з географічним феноменом [3].

З погляду наукової геополітики, геостратегія має теоретично обґрунтувати стратегічні напрями і принципи зовнішньої політики держави у світовому геопросторі. В узагальненому вигляді

під геостратегією вважаємо доцільним розуміти визначення головних цілей, завдань і принципів зовнішньої політики держави, загальне планування державних дій, розробку засобів і прийомів здійснення політики на міжнародній арені. У першу чергу геостратегія обслуговує потреби зовнішньої політики держави, визначаючи її магістральні напрями. Велике значення вона має також для формулювання концептуальних положень національної безпеки, розробки воєнної доктрини держави. Крім того, геостратегія безпосередньо стосується провідних напрямів економічної, культурної, демографічної, екологічної політики держави на міжнародній арені.

Провідний (чи один з провідних) напрям стратегії геополітичного актора на міжнародній арені називається геостратегічним (геополітичним) вектором. Для держави ці вектори виступають як стратегічні напрями її зовнішньої політики на глобальному, регіональному і локальному рівнях і визначаються, виходячи з особливостей геополітичного кодексу (коду).

Можна виокремити такі рівні геостратегії держав у земному геопросторі: світовий (глобальний); трансрегіональний і макрорегіональний; регіональний; субрегіональний (сусідський).

За тривалістю дії геостратегія може бути довгостроковою, середньостроковою чи короткостроковою. Виокремлюють метастратегію — довгострокову стратегію в глобальному геопросторі.

Геостратегічними акторами на світовій арені є насамперед суверенні держави. Геостратегія держави на міжнародній арені має враховувати реалії сучасного світового геополітичного порядку, забезпечувати максимальне забезпечення своїх національних інтересів, національної безпеки, бути спрямованою в майбутнє.

Щодо провідних акторів геостратегії, то, наприклад, З. Бжезінський на геополітичній карті Євразії виділив “геостратегічних гравців” — держави, які мають спроможність і національну волю застосовувати силу або вплив поза своїми кордонами для того, щоб змінити (до міри, яка торкається інтересів Америки) наявний геополітичний стан справ [1].

Традиційно будь-яка геостратегія зводилася до визначення провідних напрямів зовнішньої політики держави, спрямованих у кінцевому рахунку на здобуття чи/та утримання контролю над певним геопростором.

Геостратегія держав може здійснюватися в різних типах середовища, відповідно виокремлюються такі її різновиди: сухопутна, морська (океанічна), повітряна, космічна. Історично найпершою виникла наземна геостратегія, спрямована на встановлення контролю над суходолом. Згодом давні цивілізації оволоділи прибережним простором, і контроль над морськими комунікаціями став відігравати дедалі більшу роль. Особливо зросла роль океанічної геостратегії після Великих географічних відкриттів. У XX ст. у зв'язку з появою авіації і використанням її у воєнних цілях актуальною стала геостратегія в повітряному просторі з встановленням, відповідно, повітряного контролю. Лише в другій половині XX ст. людина здійснює перші кроки в освоєнні космічного простору. Проблема контролю над космічним простором актуалізувалася на початку 80-х років XX ст., коли за умов загострення “холодної війни” гонитва озброєнь перейшла в космос — програма “Стратегічна оборонна ініціатива” (СОІ) здійснювалася США, щоправда без особливого успіху.

Формування державної геостратегії значною мірою залежить від геополітичного положення держави у світі в цілому, у своєму макрорегіоні, регіоні, субрегіоні. Вигідне положення держави відносно сусідів, трансрегіональних держав, світових “полюсів” політичної та економічної могутності, вихід до Світового океану, транснаціональних рік, головних транспортних магістралей посилюють стратегічний потенціал держави. Це дає можливість урізноманітнити геостратегію, створює свободу для маневрів, різновекторних дій на міжнародній арені, сприяє активнішій участі в регіональних та світових політичних процесах. З іншого боку, не вигідне географічне положення — відсутність або обмеженість виходу до Світового океану, головних транспортних артерій, обмежена кількість сусідів, з якими до того ж існують суттєві проблеми у взаємовідно-

синах, та інші несприятливі фактори погіршують геостратегічні можливості держави щодо вибору партнерів, різноманіття зв'язків з іншими країнами, звужують спектр можливих векторів у зовнішній політиці.

На сучасну державну геостратегію значною мірою впливає наявний військовий, природно-ресурсний, економічний (фінансовий, промисловий, науково-технологічний, аграрний, комунікаційний та ін.), культурний, демографічний потенціал.

Для розробки геостратегії держави на міжнародній арені велике значення має також розуміння правлячою елітою національних інтересів. Зміст геостратегії має максимально відбивати потреби забезпечення національної безпеки. Проте державний апарат часто видає свої інтереси за загальнонаціональні, а власну безпеку, можливість панувати в країні — за необхідність зміцнення національної безпеки.

Історія взаємовідносин з іншими країнами також накладає свій відбиток на сучасну геостратегію певної держави. Інерцію вже сформованого ворожого характеру відносин між країнами подолати доволі важко навіть на основі взаємного прагнення зацікавлених сторін до діалогу.

Геополітична свідомість населення держави формується під впливом фольклору, художньої літератури, історичних знань. Починаючи ще з XIX ст. у розвинених країнах на формування геополітичних поглядів населення значний вплив стали здійснювати засоби масової інформації (преса). Нині, на початку XXI ст., саме за допомогою засобів масової інформації правлячі еліти нав'язують населенню певні геополітичні погляди, прагнучи вкорінити їх у суспільній свідомості. Геостратегія, що розробляється і впроваджується в життя державними органами влади, має спиратися на якомога ширшу підтримку основної маси населення своєї країни. Тому влада прагне оволодіти засобами впливу на людський розум чи тримати ці засоби під своїм контролем. Для ідейного обґрунтування певних напрямів геостратегії влада використовує тенденційно відібрані історичні факти, апелює до національної свідомості, релігійної віри, моральних цінностей, емоційних почуттів народу. Тоді геостратегія, що відбиває інтереси вузького кола національної верхівки чи, навіть, іноземних акторів, набуває підтримки значної частини населення, у свідомості якого проголошувани владою напрями зовнішньої політики держави вже цілком адекватно відповідають справжнім національним інтересам суспільства країни.

Фактично геостратегія певної держави спрямована, як правило, на задоволення власних егоїстичних інтересів, максимальне використання вигод від наявного природно-ресурсного потенціалу, розвитку науково-технічного прогресу, володіння фінансовими ресурсами, сучасними видами озброєнь, демографічним потенціалом тощо. Проголошуване прагнення всіляко захистити національні інтереси може мати наслідком оголошення будь-яких стратегічно важливих і багатих природними ресурсами районів світу сферою життєвих інтересів окремої держави. Справжня геостратегія держави може відрізнитися (іноді суттєво) від формально задекларованої в офіційних документах і проголошеної через засоби масової інформації.

Є об'єктивні підстави вважати, що стратегічні засади політики більшості західних держав (насамперед США) розробляються і спрямовуються взаємопов'язаними латентними (прихованими) центрами світової політичної та економічної могутності, відповідаючи інтересам збереження і розширення сфер їх панування.

Геостратегічними акторами на політичній карті світу, крім суверенних держав, можуть бути міждержавні союзи (блоки). Геостратегія міждержавних союзів в ідеалі має відповідати спільним інтересам, бути спрямованою на досягнення загальної мети на регіональному чи світовому рівні. Така союзницька геостратегія може здійснюватися на засадах рівноправного партнерства. Проте за реальних умов конкуренції держав кожна з них при розробці спільної геостратегії передусім намагається максимально забезпечити власні інтереси. При декларуванні тривалого терміну дії спільної геостратегії між партнерами виникають суперечності, що можуть призвести до дострокового припинення союзництва на міжнародній арені. У середині міждержавного союзу можуть мати місце відносини “старшого брата” — гегемона і “молодших братів” — сателітів. У такому випадку держава-гегемон здійснює імперську геостратегію навіть щодо своїх союзників, передусім максимально забезпечуючи реалізацію власних цілей.

Переважає більшість держав світу притаманна геостратегія на субрегіональному рівні (на основі локальних геополітичних кодексів) щодо окремих (як правило, сусідніх) держав. Геостратегія сусідніх цивілізаційно близьких держав може мати союзницький характер, прагнення до реалізації спільних цілей на зовнішній арені, до субрегіональної інтеграції. З іншого боку, саме в умовах субрегіонів можливий запеклий анта-

гонізм між окремими державами, і їх геостратегія щодо “історичного ворога” може мати відверто експансіоністський характер (Ізраїль — Палестина, Вірменія — Азербайджан, Ефіопія — Еритрея та ін.).

Геостратегія регіональних держав спрямована насамперед на забезпечення власних геополітичних інтересів на теренах певного регіону. Крім того, окремі напрями їх геостратегії можуть стосуватися держав за межами “свого” регіону. Регіональні держави при розробці власної геостратегії мають враховувати особливості регіональної геополітики провідних держав світу, розвиваючи з ними співробітництво чи конкуруючи за геополітичний вплив у “своєму” регіоні, а в окремих випадках і за його межами.

Держави другого порядку розробляють і здійснюють геостратегію на макрорегіональному і трансрегіональному рівні. Особливо слід виокремити Китай, геостратегія якого спрямована насамперед на приєднання Тайваню і забезпечення своєї провідної ролі в геоekonomічному просторі Південно-Східної Азії. У найближчій перспективі сфера геостратегії КНР усе більшою мірою поширюватиметься на країни Центральної та Південної Азії. На міжнародній арені саме Китай разом з Росією найактивніше виступають за багатополарний світовий геополітичний порядок.

Для геостратегії інших держав другого порядку, які мають потужні інтегральні потенціали, притаманне різноманіття видів і векторів спрямування. Так, геостратегія Великої Британії та Франції, крім Європи, спрямована до багатьох регіонів світу, де були в минулому їх колоніальні володіння і залишилися політичні та економічні інтереси. Для сучасної військово-політичної геостратегії Великої Британії притаманна прив'язка до геостратегії головного союзника — США. Геостратегія Бразилії спрямована на здобуття домінування в Південній Америці (у всій Латинській Америці), а Індії — у Південній Азії (в усьому басейні Індійського океану). Слід відзначити, що такі трансрегіональні держави, як Німеччина, і особливо Японія, віддають перевагу економічній геостратегії у “своїх регіонах” і світі в цілому.

Лише одна держава сучасного світу належить до першого порядку — США. Вона є планетарною за ступенем і широтою сфери своєї могутності (супердержавою) і спроможна здійснювати власну геостратегію в усьому світовому політичному геопросторі (на глобальному рівні).

Складною проблемою є типологія геостратегії держав, оскільки в багатьох випадках доволі важко однозначно визначити (типізувати) гео-

стратегію тієї або іншої держави, враховуючи перипетії її політичного і економічного розвитку, мінливість геополітичної ситуації в певному регіоні і, тим більше, специфічні особливості геостратегії даної держави відносно різних держав світу. Тому запропонована типізація геостратегії держав світу не претендує бути ні всеохоплюючою, ні остаточною.

Вважаємо за доцільне виокремлення таких головних сучасних типів геостратегії держав на міжнародній арені: наступальна (або експансіоністська); “активної участі”; стримувальна (або оборонна); залежна; відступальна.

Експансіоністська геостратегія спрямована на розширення сфери впливу держави, здобуття контролю над геопростором та його елементами.

Категорія “експансія” є однією з провідних у геополітиці. Традиційно під експансією розуміються передусім територіальні надбання і встановлення військово-політичних сфер впливу, а також діяльність у цьому напрямі (політика експансії). Експансіонізм може бути притаманним зовнішній політиці і великих, і середніх, і навіть малих держав (у тому числі самопроголошених). Відповідно до змістовного наповнення експансіоністської геостратегії держав пропонується виокремлення таких її видів, як: політична, воєнна, економічна (кредитно-фінансова, валютна, товарна, науково-технологічна, комунікаційна), інформаційна, ідеологічна, культурно-цивілізаційна, лінгвістична (мовна), етнічна, демографічна.

Усі види експансіоністської геостратегії тісно переплетені між собою і здійснюються державами, як правило, комбіновано, у різноманітних сполученнях, враховуючи свої потенційні можливості, національні інтереси, потенціал та стратегію інших геополітичних акторів, сучасну геополітичну ситуацію у світі та його регіонах, особливості об’єктів експансії (фізико-географічні, політичні, економічні, соціальні, демографічні та ін.).

Експансія може бути високої, середньої чи незначної інтенсивності.

Експансіоністська геостратегія може мати відкритий (явний) чи латентний (прихований) характер. Експансія може здійснюватися шляхом агресії або, найчастіше, поступового проникнення, як правило, на формально законних підставах (“м’яка” експансія). Така геостратегія спрямована на встановлення прямого або опосередкованого контролю над об’єктом експансії. Контроль над об’єктом експансії може бути тотальним, який є, зазвичай, прямим і повним контролем над територією об’єкта й усім її вмістом, а також “галузе-

вим” — охоплювати окремі сфери життя об’єкта експансії. З просторової точки зору контроль буває суцільним чи несущільним (дискретним). Контроль може встановлюватися над усією територією іншої держави, а може бути регіональним чи локальним (місцевим). Крім того, можна виокремити лінійно-вузловий контроль над важливими транспортними комунікаціями і вузлами на території інших держав, а також точковий контроль над окремими стратегічно важливими населеними пунктами, промисловими підприємствами, військовими базами, родовищами корисних копалин тощо.

Нинішня експансіоністська геостратегія провідних держав світу виступає як багатовекторний процес нарощування геополітичного впливу, спрямованого на різні регіони і країни світу. Слід підкреслити фактично безперервний характер переважно мирної (“м’якої”) зовнішньої експансії як угруповань держав, так і окремих лідерів всередині угруповань. Експансіоністська стратегія окремих лідерів часто має характер “взаємопроникнення”. Особливо це стосується економічної експансії.

Експансіоністська геостратегія притаманна передусім імперіям, як колишнім, так і сучасним. Імперії минулих історичних епох створювалися переважно за рахунок територіальної експансії — розширення геополітичного простору країни завдяки завоюванню територій з їх населенням та різноманітними ресурсами. Імперії минулого мали на меті насамперед розширення своєї фізичної території та сфери власного геополітичного та гео економічного впливу на сусідні країни. Сама сутність імперського експансіонізму не змінилася, зміни торкнулися тих або інших змістовних та географічних аспектів імперської геостратегії.

Сучасними імперіями ми вважаємо держави, які утворені за рахунок приєднання (об’єднання) різних країн і народів, проводять внутрішню політику, спрямовану на їх жорстке підпорядкування центральній владі, а також відрізняються активним експансіонізмом на міжнародній арені.

Кожна держава має певні амбіції на міжнародній арені, прагне до підвищення свого авторитету, забезпечення національних інтересів. Для цього потрібна не експансія, а активізація участі держави у багатоаспектних міжнародних відносинах на різних ієрархічних рівнях. Запропонована дефініція “геостратегія активної участі” означає спрямування стратегії зовнішньої політики держави на посилення її ролі на міжнародній арені за рахунок розвитку політичного, економічного, культурного співробітництва з іншими країнами,

активної участі в міжнародних заходах щодо забезпечення миру та безпеки у світі, розв'язання глобальних проблем людства тощо. При цьому передбачається повноцінне забезпечення “нормальних” національних інтересів держави.

Вважаємо, що за нинішніх умов найбільш прийнятною і перспективною для будь-якої держави світу є саме геостратегія “активної участі”. Саме стратегія, спрямована на активнішу участь у світових та регіональних політичних, економічних, культурних процесах, без прагнення домінування, нарощування контролю над об'єктами поза національним геопростором, відповідає інтересам забезпечення рівноправного партнерства і взаємовигідного співробітництва усіх країн світу. Така геостратегія має дещо ідеалістичний вигляд, проте за нею майбутнє. Численні її прояви спостерігаються, зокрема, у зовнішній політиці таких держав, як Канада, Фінляндія, Швеція, Норвегія, Португалія та ін.

Під стримувальною (оборонною) геостратегією розуміється сукупність напрямів зовнішньої політики держави, спрямованих на забезпечення захисту від агресивних дій чи різноманітних форм експансії з боку інших держав чи блоків. Фактично вона спрямована на збереження державою своїх позицій на міжнародній арені, забезпечення консервації “статус-кво” чи хоча б його основних параметрів. Ефективним заходом оборонної геостратегії є активний пошук геополітичних союзників для спільної протидії експансії, в окремих випадках дієвим може бути також звернення до міжнародних організацій, спроможних вплинути на агресивного супротивника, особливо, якщо той порушує норми міжнародного права.

Як засоби оборонної економічної геостратегії використовуються різноманітні протекціоністські заходи, спрямовані на захист внутрішнього ринку, створення сприятливих умов для діяльності вітчизняних виробників різноманітної продукції. За умов агресивної культурно-цивілізаційної експансії зовнішніх акторів доцільно запроваджувати заходи щодо захисту державного геокультурного простору. Якщо великі потоки мігрантів з-за кордону призводять до погіршення ситуації на внутрішньому ринку праці, зростання міжжетничної та міжрелігійних суперечностей та інших негативних наслідків, задля стабілізації соціальної ситуації в країні можуть застосовуватися жорсткі обмеження щодо імміграції.

Багато слаборозвинених держав світу здійснюють стримувальну геополітику на міжнародній арені, націлену на збереження існуючого “статус-кво”. При цьому навіть найбідніші на нинішньо-

му етапі розвитку країни мають певні об'єктивні можливості для поліпшення свого потенціалу й активізації участі в міжнародних відносинах.

Можна виокремити такий специфічний різновид оборонної геостратегії, як автаркічну, націлену на забезпечення недоторкваності геополітичного і гео економічного простору держави через максимальне обмеження контактів із зовнішнім середовищем. Автаркічна геостратегія, спрямована на консервацію свого політичного та соціально-економічного устрою з його специфічними атрибутами, може врешті-решт призвести державу до краху, а може, за сприятливіших умов, трансформуватися в експансіоністську (наступальну) геостратегію.

Автаркічна геостратегія нині притаманна КНДР (Північній Кореї), де зберігся тоталітарний режим. Вона фактично “законсервувала” свій політичний та економічний устрій і максимально обмежила співпрацю із зовнішнім світом. Держава, де переважна більшість населення живе в злиднях, спроможна шантажувати весь світ загрозою використання ядерного озброєння, яке вона, можливо, вже має. Вважаємо, що така геостратегія приречена на поразку, оскільки поява нової ядерної держави суперечить геостратегічним інтересам не лише США, а й могутніх сусідів КНДР — КНР та Російської Федерації.

Геостратегія значної частини постсоціалістичних країн та тих, що розвиваються, може бути кваліфікована як “залежна”, підпорядкована інтересам провідних геостратегічних “гравців”. Держави розробляють і впроваджують у життя таку несамостійну геостратегію, оскільки провідні актори здійснюють на них потужний політичний та економічний тиск. При цьому стратегічно залежні держави сподіваються отримати певні (насамперед економічні) вигоди від таких “союзницьких” відносин. У геостратегії окремих держав спостерігається “притосуванство” щодо світових геополітичних “полосів”, особливо наймогутнішого — США. Правлячі політичні еліти цих держав заявляють про прагнення інтегруватися до західного суспільства, при цьому сліпо наслідують окремі західні стандарти, вимагають зовнішніх кредитів, імітують демократичні реформи. У таких країнах процвітає всевладдя олігархічних груп, поширена корупція, життєвий рівень основної частини населення залишається низьким. На зовнішньополітичній арені такі держави, очікуючи на різноманітні “преференції”, сліпо наслідують приклад США, засуджують “недемократичні режими”, допомагають США в політичних, економічних акціях і навіть у воєнних операціях.

Відступальна (або, за К. Е. Сорокіним, “субмісивна” [4]) геостратегія передбачає вимушену втрату позицій держави на міжнародній арені. Така поступлива стратегія припускає стиснення сфери геополітичного впливу і навіть скорочення фізичної території країни. Відступальна геостратегія може означати відступ по всьому “фронту” на зовнішньополітичній арені, або прагнення зберегти хоча б частину свого впливу на інші держави, або просто фізичне виживання держави за умов активної зовнішньої експансії з боку потужнішого геополітичного актора. Стратегічний відступ СРСР на міжнародній арені з кінця 1980-х і до 1991 р. мав всезагальний і повний характер, супроводжувався поступками навіть у внутрішньополітичній і внутрішньоекономічній сфері.

Відступ на зовнішньополітичній арені може бути зумовлений глибокою політичною чи економічною кризою у державі, коли вона вже не спроможна утримувати контроль над ділянками зовнішнього геополітичного простору. Якщо розглядати відступ у внутрішньому геопросторі, то поступки зовнішнім геополітичним акторам можуть стосуватися контролю над окремими територіями, тими чи іншими галузями економіки, культурним простором та ін. Відступ може мати стратегічний характер — бути потрібним для збереження головних сфер впливу, виграшу часу

для нарощування ресурсної бази, проведення реформ, перегрупування сил тощо. Слід підкреслити, що відступальна геостратегія має тимчасовий характер і в більшості випадків є вимушеною.

Таким чином, для геостратегії провідних держав сучасного світу залишається притаманним прихований (а іноді й відвертий) експансіонізм. Найперспективнішою для більшості держав світу вважаємо геостратегію активної участі, практична реалізація якої має привести до формування такого врівноваженого світового порядку, за якого буде обмежена гегемонія окремих акторів і відбудеться сталий розвиток усіх держав світу.

Література

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Пер. с англ. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 256 с.
2. Масляк П. О. Країнознавство: Підручник. — К.: Знання, 2007. — 292 с.
3. Паркер Дж. Преимущество и изменения геополитической мысли Запада // Междунар. журнал социальных наук. — 1993. — № 3. — С. 22–30.
4. Сорокин К. Э. Геополитика современности и геостратегия России. — М.: РОССПЭН, 1996. — 168 с.
5. Цымбурский В. Л. Остров Россия. Геополитические и геохронологические работы. 1993–2006. — М.: РОССПЭН, 2007. — 544 с.

Геостратегія визначає головні цілі, завдання і принципи зовнішньої політики держави, займається плануванням державних дій, розробкою засобів і прийомів проведення політики на міжнародній арені. Рівні геостратегії держав: світовий, макро-регіональний, регіональний, субрегіональний. Основні сучасні типи геостратегії держав: експансіоністська, “активної участі”, стримувальна, залежна, відступальна.

Геостратегія определяет главные цели, задания и принципы внешней политики государства, занимается планированием государственных действий, разработкой способов и приемов проведения политики на международной арене. Уровни геостратегии государств: мировой, макрорегиональный, региональный, субрегиональный. Основные современные типы геостратегии государств: экспансионистская, “активного участия”, сдерживания, зависимая, отступательная.

Geostrategy determines main purposes, tasks and principles of foreign policy of a state. It is engaged in planning of actions of a state, elaboration of means and methods of conducting policy on international arena. Levels of geostrategy of states: world-wide, macroregional, regional, subregional. Main contemporary types of state geostrategy: expansion, “active participation”, restraint, dependence, retreat.

Надійшла 21 січня 2011 р.